

RÁCZ JÁNOS

„OLY IGAZÁN TENGER A BALATON ...”

A címet Déri Gyula 1913-ban megjelent útikönyvének zárszavából kölcsönöztük, előtte és utána is számtalan helyen hasonlítják tengerhez a Balatont. A tó nevének eredetéről legrégebben abban az oklevélben találhatók nyomok, amellyel I. András király 1055-ben megalapította a tihanyi bencés apátságot (ebben olvashatók nyelvünk legrégebb összefüggő emlékei is). E legelső kétségtelen hitelességű magyar okiratban, a Tihanyi alapítólevélben a tavat *Balatin*nak nevezik. A *Balaton* földrajzi név szláv eredetű, a szlávoknál mocsarat (*blato*) jelent (a Balaton közelében több szláv eredetű falu is van, az avar uralom idejéből szláv helynév számos akad. Ilyen például Arács, Tapolca, Tihany és Paloznak). A szláv *Blatn jezer* ’mocsaras, sáros tó’ részfordításával keletkezett; vö. szlovén, szerbhorvát *Blatno jezero*, szlovák *Blatenské jazero*). A magyarba a szláv név előtagja került, amely eredetileg a Kis-Balaton neve volt, később az egész Balatonra vonatkoztatták.

A honfoglalás előtti pannóniai szláv fejedelemségnek a Zalavár helyén levő székhelye volt *Blatn grad* (Mocsárvár, Sárvár). A szláv mocsárvár nevet a németek *Mosapurcnak* fordították, a tó német *Plattensee* elnevezése viszont népetimológia eredményeként jött létre [az osztrákok, németek ’lapos (vagyis sekély) tó’ jelentéssel a szláv nevet „értelmesítették”: *blatno* > *platten*]. A római hódítás előtt a kelták tanyáztak ezen a környéken, ők adhatták a tónak a *Peiso* nevet. Az avarok idején még *Peiso* néven említik a latin írók. A rómaiak tehát ugyancsak a ’sekély tó’ jelentésű latin *Lacus Pelso* néven emlegették a Balatont.

A Balatonra jóval később létrejött nálunk a „*Magyar tenger*” metafora, amely túlzó főnévi jelzőként került használatba a tóra. Kicsit hasonlítható a túzok irodalmi nevéhez: *magyar strucc* (R. 1861: *magyar strucz* /Nagy József: A madár. Komárom) ’Otis tarda’. Epiteton ornans, azaz díszítő, ékítő jelzős szerkezet (akár Homérosz állandó jelzős nevei, pl. hókarú Nausziká, rózsaujjú hajnal, gyors lábú Akhilleusz stb.). Manapság is forgalomban vannak magyarázataira, keletkezésére különböző próbálkozások, például a Magyar Televízió „Főtér” című műsorában (2007. nov. 11-én) a következő hangzott el: „Siófok nyaranta a déli part fővárosa. A patinás üdülőhelyen 1878-ban készült az első fürdőház, amelynek feliratáról – ’Magyar Ten-

ger’ – terjedt el a Balaton máig is élő elnevezése”. Tekintsünk el attól, hogy „az” nem élhet (jellemző a mai sajtó igénytelen nyelvhasználatára), a fontosabb az, hogy igen sok néző nyilván hitelt is adott az állításnak, amely – sok egyéb áltudományos irománnyal együtt – a világhálóra is fölkerült. A Siófokról írók szó szerint átvették a TV-műsor szövegét. Jóval közelebb jár a valósághoz a Kultúra magyar városa nevű füredi honlap Pálóczi Horváth Ádámmal kapcsolatos ismertetése: „Ő volt nagy tavunk első ihletett rajongója, aki már hivatott költőként szólaltatta meg a Balaton szépségét. Honunk kiseded tengerének, Magyar Tengernek, Pannónia Tengernek nevezi, bár a Magyar Tenger elnevezést először Kazinczy Ferenc használta.”

Prózában, versben, útikönyvekben számtalan helyen hasonlítják tengerhez a Balatont. A *tengermetafora* felbukkanásával foglalkozó két szerző, Zákonyi Ferenc és Lipták Gábor¹ Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) költőt tartotta eleinte az elnevezés alkotójának. A szerzők többek között „A magyar tenger keresztapja” c. cikkükben² lelkes nyomozás, alapos kutatás után azt írják, hogy a költő adta a tónak a *Magyar Tenger* nevet, és hírért elterjesztette az országban. Egy 1787-ben megjelent versében olvasható először szerintük. Pálóczi felesége révén, akinek Füreden voltak birtokai, került a Balaton mellé. A „Hol-mi” (Külömb-külömb-féle dolgokról írt külömb-külömb-féle versek) III. kötetében (Pest, 1792) a „Balatoni Veszedelem 23. Jun. 1789” versben említi a *kis tengert*. Pálóczi így ír:

Habjai országunk kiseded tengerének

A partokon olyan rémülést szerzenek ...

1789 februárjában verses levelet írt Kazinczyhoz (mely később a Hol-mi II. kéziratos kötetébe került be), Füredet próbálta vonzóvá tenni a költőtárs előtt. Így dicséri:

... Előtte tengert természet, háta megett hegyeket,

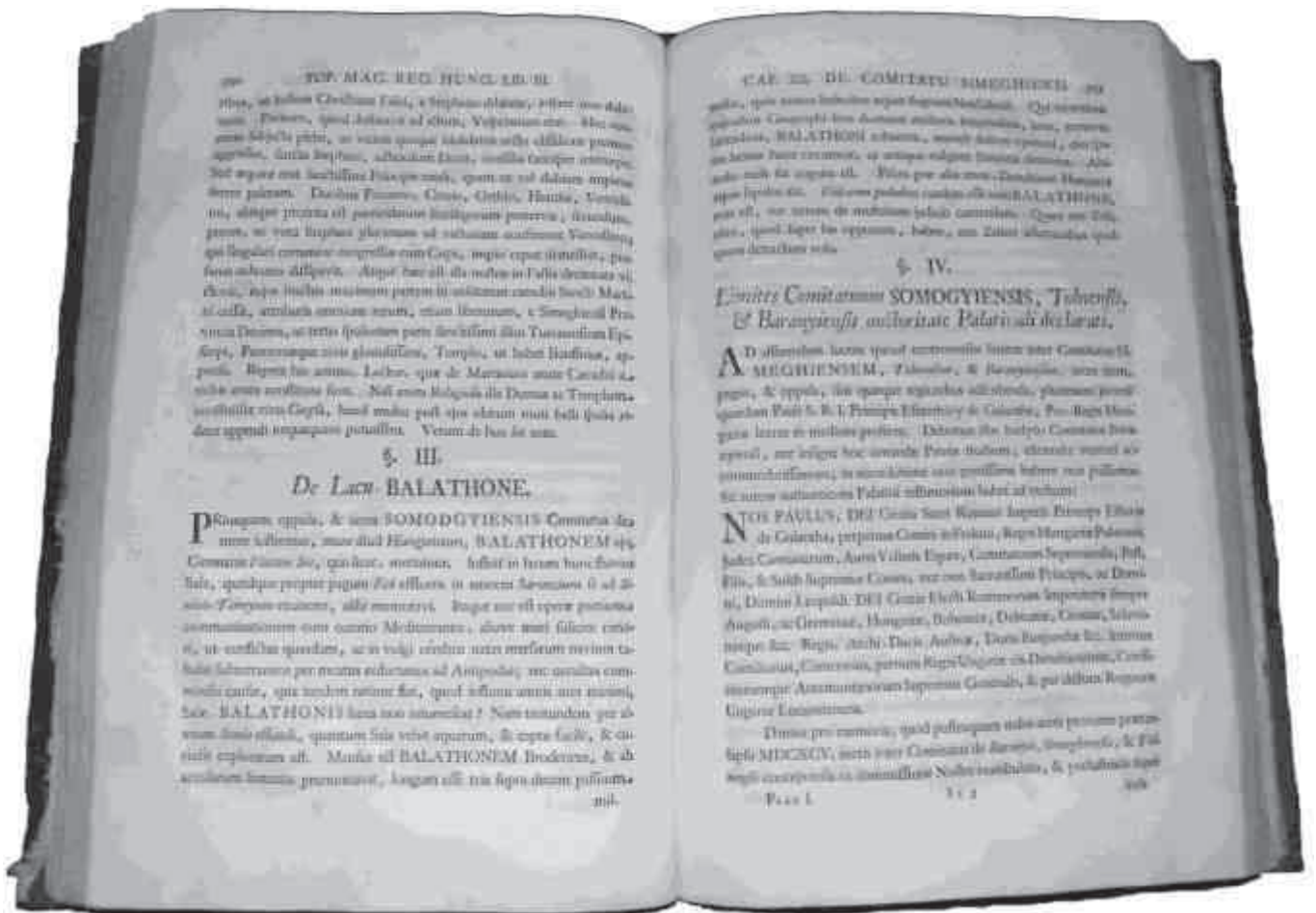
Mellyek fákkal kiesítik s szőlőkkel a bérczeket.

Zákonyi Ferenc saját – korábbi – állításával ellentétben már 1960-ban idézi Kazinczy néhány sorát, amely Pálóczi elsőbbségét kizárja³. Később, 1972 augusztusában közzétett írásában (Hány éves a Magyar Tenger elnevezése? / Turista Magazin) egyértelműen Kazinczy az, aki a kifejezést először használta. 1988-ban pedig kikel a „közhiedelem” ellen, amely tudatlanul Pálóczitól eredezteti az elnevezést, „pedig ez téve-

dés, mert jó barátja és példaképe, Kazinczy Ferenc már jóval előtte (...) leírta ezt a jelzőt”.

Ez a „jóval előtte” azonban mindössze 12 év, hiszen a széphalmi vezér 1775-ben írta azt az iskolai földrajzkönyvet, amelynek 5. lapján olvasható: „...a Balaton, melly, mivel igen hosszú, *Mare Hungaricum* azaz *Magyar Tenger* nevet kapott...” Mint azt Kovács Krisztina egy tanulmányában (in: Jer, nézd a Balatont. szerk.: Fábri Anna, Ács Anna. Veszprém, 2007) észreveszi, Kazinczy utal a kifejezés egy korábbi – latin nyelvű – használatára. Kovács szerint „elképzeltető az elnevezés latin eredete”, a metafora születését a XVIII. század második felére teszi. A föltételezés helyes, valóban latinból fordított Kazinczy *magyar tenger* kifejezése, azonban korábbi a latin frazeológia felbukkanása. *Michael Bonbardus* 1718-ban adta ki „*Topographia*

magna Regni Hungariae” című helyismereti művét Bécsben⁴. Említi a füredi savanyúvizet is. Ebben az első kiadásban még nem szerepel a ’Magyar tenger’ latin megfelelője, a Balatonról csupán annyit olvashatunk, hogy „*Priusquam oppida, arcèsque hujus Comitatus de more lustremus, juverit memoratum lacum Balaton, Germanis Platten-See*” (78. o. II.). Művének azonban több kiadása is volt, az egyik „nunc studio cujusdam ex eadem Societatae sacerdotis Joh. Bapt. Trestyanszki” – szintén Bécsben – látott napvilágot, 1750-ben. Ebben a kiadásban a Balatont már *magyar tenger* néven is említi; 250. old., § III. De Lacu Balathone fejezetcímmel: „...*mare illud Hungaricum, Balathonem ajo, Germanis Platten See, qua licet, metiamur.*” (Olvashatók még a következő helynevek: *Somodgy, Sio, Sala, Fok* és *Sárviz, Simon-Tornya.*)

Michael Bonbardus könyvének részlete

Az epiteton ornansz továbbélése teljes körűen aligha dokumentálható, hiszen igen népszerűvé vált, se szeri, se száma azoknak a költőknek, íróknak, újságíróknak, akik máig használták a kifeje-

zést. Elsőként egy pozsonyi folyóiratból idézünk, amelyben a latin megfelelő olvasható. 1782-ben említi C. D. Barsch a „*Mare Hungaricum*” híres halát, az „ungrisch Fogast” (Ungrisches Magazin,

Pozsony: Bemerkungen über den Plattensee cím a.). A továbbiakban Pálóczi Horváth Ádám írásaiból idézünk, aki természetesen a „Balaton” nevet is gyakran használta. 1788 szeptemberében Hompesch báróhoz intézett levelét a báró nevezetes balatoni „úszkálása” kapcsán írta „Isten jó nap egy magyarra lett Ánglus Báróhoz” címmel, ebben: „midőn ő a *Balatonban* úszkált Füred mellett: még 1787-dik esztendőben” (Hol-mi I.). Megjegyezzük, hogy a báró nem „ánglus”, hanem német volt, Carol Hompesch, aki „be-ment egy szegény tsónakkal s egy hitván evezővel, / De a víz közepén tsúful léssen mind a kettővel.” Ledobta ruháit, vízbe ugrott, s úszott a füredi part felé.

Mikor közel volt a parthoz, eleget kiáltozó:

Mantel! Mantel! De nem érté senki, s elő se hozá.

Kéntelen volt amaz első, ártatlan öltözetben

Kiszállni a sok piperés-ruhás gyületkezetben.

A szemérmes kisasszonykák szemüket befedték,

Csak az árnyéktartón által s ujjok közt nézegették ...

Végül Pálóczi Horváth Ádám nagy gyűjteményében (Ő és új mintegy ötfélszáz énekek): „*Adj egy kis csendességet magyar tengerednek*”.

Őt követte Baróti Szabó Dávid, majd Tapolca szülötte, Batsányi János a 18. század végén, akik főleg a keszthelyi hajókról és a „*háborgó tengernek hullámairól*” írtak. Kis János 1798-ban, A Balaton melléke című versében már a „tók királyát” üdvözölte. Berzsenyi Dániel főbb balatoni művei a következők: *A Balaton* – ezzel a költeménnyel Matthisson nevű svájci költő genfi tavat dicsőítő soraival szállt költői versenybe, a Balaton táját az idillikus boldogság földjeként festve le; *Keszthely*, *A remete* – egy tihanyi barlangban lakó remete meséli el benne egy szerelmespár tragédiáját; *A füredi kúthoz* és a *Himnusz Keszthely isteneihez* – ebben a helikoni összejövetelet dicséri.

Érzékeltetésül a metafora további használatára – a fent említettekén kívül – csupán néhány korai szerző munkájából, a XIX. századig ragadjuk ki a *magyar tenger* kifejezést. Baróti Szabó Dávid 1797-ben – látva valami alkalmatosságot a vízen – így hevül: „Látván a gályát minap a Balatonra felülni / Neptun örvendező két kezit összecsapá / Már, úgy mond, felvész magát neve, híre vizemnek / Már *Magyarországnak tengere* fényre kelend.” Fekete János: „Ki tudná leírni *magyar tengerének* / Kies sétálóim díszes környékének.” 1817-ben a Tudományos Gyűjteményben olvasható: „A Balatont sok tudós férfiak *Magyar Országi Tengernek* nevezik.” 1827-ben írja Hrabovszky Dávid uo.: „...a Balaton

tava nagyságára nézve méltán *Magyar Tenger*.” 1837 májusában az Atheneum számol be Wesselényi Miklós balatoni úzásáról, ebben *szabad tenger* szerepel. 1841-ben a Pesti Divatlapban is tudósítanak az árvízi hajós úzásairól. 1843-ban Vajda Péternek a Magyar Életképekben (L/5.) megjelent cikke szerint: „Tenger hajó nélkül! Balaton a valódi *magyar tenger* és semmi tengerészlet nincs rajta, semmi gálya, semmi gőzös.” 1846-ban vízre bocsátották a Kisfaludy gőzöst, a Pesti Divatlap okt. 3-i számában beszámol az ünnepségről: „...s miután fölszenteltetett, a jelenvoltak áldásától kísérve ereszkedett a *magyar tenger* tükrére.” Az 1840-es években az Életképek c. lap szerzői többször is népszerűsítik a „Magyar Tengert”, pl. Csatáry Ottó 1845-ben (9. sz.): „a Balaton méltán igényli a *magyar tenger* nevet”. Az akkoriban legolvasottabb hazai lap a Pesti Hírlap volt, ennek hasábjain a *Pannon tenger* kifejezés tűnik fel. Garay János (1812–1853) szintén gyakran nevezi *tengernek* a Balatont (pl. Balatoni kagylók, 1848). Jókainál „*kis tenger*”, „*mi kis tengerünk*”, „*kis hazai tenger*”, számtalanszor *tenger*, egy balatoni átkelés leírásánál a Kisfaludy gőzössel pedig nála is „*magyar tenger*”. (Használja még az „aranyozott tükör”, „tündéri tó” és „Ezüsttükör” kifejezést.) Bátorfi Lajos azt írta legnagyobb tavunkról: „a kilátás édent tár elénk; bármerre tekint is szemed, elégülten legelhet a kellemes tájon. Előtted a *magyar tenger*, a rajta lézengő halász-sajkák, az egész Balaton homályba enyésző partjai” (Adatok Zalamegye történetéhez. I. Nagykanizsa, 1876). Egy másik legendás balatoni úzó, Szekrényessy Kálmán (a füredi naplójáról híres Slachta Etelka egyik fia) 1880-ban úszta át a tavat, visszaemlékezéseiben (megjelent 1997-ben) többször is (pl. 40, 42. o.) leírta a *magyar tenger* metaforát. A Magyar Földrajzi Társaság 1891. jan. 29-én tartott közgyűlésén Lóczy Lajos elnöki beszámolójában kitért arra, hogy nem ismerjük eléggé „szép tavunkat, a *Magyar-tengert*”. Ezután jött létre a társaság Balaton Bizottsága.

Jegyzetek:

1. Lipták Gábor – Zákonyi Ferenc: *A Balaton a magyar irodalomban*. Balatonfüred, 1957. 37 p.
2. Zákonyi – Lipták: *A magyar tenger kereszttapja* = Bakonytáj. 1956. április 30., 1. p. (A Veszprémmegyei Népújság melléklete)
3. Zákonyi: *Ki nevezte a Balatont először Magyar Tengernek* = Középdunántúli Napló, 1960. december 4., 6. p.
4. Michael Bonbardus: *Topographia magna Regni Hungariae*. Wien, 1718.